

SPREMEMBE NA SLOVAŠKEM PODEŽELJU

Povzetek

Splošne spremembe podeželja na Slovaškem z vidika sonaravnega razvoja sta v svojih prispevkih analizirala **Vladimir Ira** in **Mikuláš Huba** z Inštituta za geografijo Slovaške akademije znanosti.

Podeželska območja so zaradi vpliva niza ekonomskih, socialnih, političnih in okoljskih dejavnikov dinamična in se stalno spreminjajo. Spremembe v ruralnih območjih so se v zadnjih letih pospešile ne samo v državah, ki so že v preteklosti imele tržno gospodarstvo, temveč tudi v državah v tranziciji. Zaradi intenzivnejše socio-ekonomske in politične preobrazbe ter družbene modernizacije so spremembe vedno bolj raznolike.

Dinamični politični, gospodarski in družbeni procesi so v ruralnih območjih Slovaške prinesli številne spremembe. Najpomembnejše med njimi so:

- naraščajoča depopulacija marginalnih območij, v določenih regijah pa vračanje na podeželje;
- zmanjševanje pomena kmetijstva z vidika zaposlovanja in relativnega pomena proizvodnje hrane;
- ogozdovanje kmetijskih zemljišč;
- spreminjajoče vrednote in percepcija rabe zemljišč;
- naraščajoč pomen zaposlovanja v industriji in storitvenih dejavnostih;
- naraščajoča marginalizacija številnih ruralnih območij;
- upadanje pomena javnega transporta;
- naraščajoča deregulacija in privatizacija;
- naraščajoča skrb za okoljski in sonaravni razvoj;
- pojav novih družinskih gospodarskih strategij pri izogibanju negativnim družbenim učinkom sedanjega obdobja tranzicije, ki vključujejo kombinacijo tradicionalnih in "komunističnih" elementov.

Kulturne vrednote ruralnih območij se spreminjajo. V podeželskem prostoru so se zaradi vpliva socialnih skupin (še posebej prebivalcev iz velikih mest, zaposlenih v storitvenih dejavnostih), ki preživljajo veliko svojega prostega časa na podeželju, pojavile nove kulturne identitete. Prebivalci mest imajo čedalje večji vpliv na fizični in družbeno-kulturni značaj ruralnih območij. Istočasno je za ruralno družbeno okolje značilna kontinuiteta hierarhije vrednot iz komunističnega obdobja.

Podeželska območja postajajo prizorišča različnih konfliktov in napetosti. Za spremembe na slovaškem podeželju so značilni številni konflikti: razvoj proti varstvu, deregulacija proti regulaciji, prilagoditev na komunistični model razvoja, socialistični način življenja proti postkomunistični modernizaciji in novemu modelu

gospodarstva, spreminjajoče se vrednote nasproti kontinuiteti vrednot iz komunističnega obdobja, lokalni proti globalnim procesom, ruralni proti urbanim procesom, kmetijski in gozdarski lobi proti okoljevarstvenikom in dopustniki proti domačinom.

Cela Slovaška in prav tako posamezni kraji in regije so na razpotju. Obstaja več alternativ prihodnjega razvoja (vrnitev k preteklim procesom, izhajajočim zlasti iz obdobja 1948–1989, podaljševanje sedanjih procesov — pomanjkanje služb, naraščajoča nezaposlenost, marginalizacija oddaljenih območij, podcenjevanje neprofitnih dejavnosti ter rast potrošniškega načina življenja in pričakovanj, nekritična modernizacija, temelječa na tehnokratskem pristopu itd.). Rezultati raziskave kažejo, da naj bi prihodnji razvoj upošteval:

- kombinacijo varstva naravnih in kulturnih vrednot s podporo novim aktivnostim, ki so relevantne in sprejemljive za območja, regije in države;
- ustvarjanje novih "sonaravnih" delovnih mest v zvezi s prej omenjenimi dejavnostmi;
- stabilizacija podeželskega prebivalstva;
- ukrepi, ki prispevajo k izboljšanju demografske strukture;
- povratek k ustrezni rabi zemljišč, revitalizacija naselij in celotne regije;
- k sonaravnemu razvoju lahko prispevajo tudi presoja, redefinicija ali ukinitve neustreznih dejavnosti, ki so v nasprotju s poglobitveno, varstveno funkcijo pokrajine.

Eden najpomembnejših procesov v podeželskih območjih so demografske spremembe. Te so analizirane v prispevku **Demografski vidiki sprememb v ruralnih območjih**, ki ga je pripravil **Peter Podolák**.

Najmanjša naselja na Slovaškem (manj kot 500 prebivalcev), ki predstavljajo jedro slovaškega podeželja, so zaradi majhnega števila prebivalstva najbolj neposredno ogrožena in občutljiva celo na navidezno povsem neznatne in neškodljive demografske vplive. Starostna struktura njihovega prebivalstva se je spremenila zaradi dolgotrajnega procesa odseljevanja mlajšega prebivalstva. Padec skupnega števila prebivalstva je bil najbolj očiten v sedemdesetih letih, po letu 1980 pa je bil upočasnen, čeprav še zmeraj dovolj močan, da je povzročil izrazito staranje v najmanjših naseljih. V primerjavi z vsem prebivalstvom Slovaške, je bil proces staranja v najmanjših naseljih nekajkrat intenzivnejši in ta naselja, ki so pred dvajsetimi leti predstavljala jedra prebivalstvene rasti, so zdaj območja depopulacije.

S prostorskega vidika je staranje najbolj opazno v podeželskih naseljih robnih območij na severu in vzhodu države. Tudi območje z močno zastopanostjo starejših prebivalstvenih kategorij na jugu osrednje Slovaške se je v zadnjih letih razširilo na tako rekoč vso zahodno in, z izjemo Oravske regije, na celotno osrednjo Slovaško.

Temeljne poteze **razvoja urbanega in ruralnega prebivalstva na Slovaškem med 1970 in 1995** so predstavljene v članku **Antona Bezáka**.

V tem prispevku so analizirani podatki o prebivalstvu iz obdobja 1970–1995, ki pomagajo osvetliti značilnosti sedanje populacijske rasti na Slovaškem. Analiza kaže,

da so zgodnja devetdeseta leta prinesla pomembno spremembo v vzorce prebivalstvene rasti, kar je opazno tako na državnem kot na regionalnem nivoju.

Na državnem nivoju lahko dve medpopisni obdobji 1970–1980 in 1980–1991 označimo kot obdobji izredno hitre rasti urbanega prebivalstva, medtem ko je bilo za podeželska območja značilno znatno zmanjševanje števila prebivalstva. Za razliko od prejšnjih desetletij je stopnja rasti urbanega prebivalstva med letoma 1991 in 1995 nenadoma upadla. Ta padec v precejšnji meri sovпада z izrazitim padcem stanovanjske gradnje, kar je omejilo prostorsko mobilnost prebivalstva. Posledica tega je bila, da se je izguba ruralnega prebivalstva v primerjavi s prejšnjim obdobjem ustavila.

Z uporabo množice 63 funkcijskih urbanih regij (kot prostorskega okvira) je bilo za regionalni nivo mogoče priti do dveh splošnih zaključkov. V obdobjih 1970–1989 in 1980–1991 so procesi absolutne centralizacije prebivalstva v urbanih jedrih nedvomno prevladovali v skoraj vseh urbanih regijah. V zgodnjih devetdesetih letih je bil proces centralizacije še zmeraj tipična poteza večine urbanih regij, v nasprotju s prejšnjimi desetletji pa je mogoče zaznati premik rasti iz urbanih jeder na suburbano obrobje.

Spremembe, ki so bile ugotovljene v prispevku, kažejo, da se Slovaška približuje fazi dekoncentracije prebivalstva, kar je tipično za zrela obdobja urbanizacije in dobro dokumentirano v nekaj visoko urbaniziranih državah. Takšni zaključki pa bi lahko bili preuranjeni. Zdi se, da je Slovaška še zmeraj daleč od točke, kjer bi dekoncentracija prebivalstva postala prevladujoč trend na nacionalnem in regionalnem nivoju. Opažene spremembe so verjetno kratkoročen odraz prilagoditev na družbeno-ekonomsko preobrazbo slovaške družbe v prvi polovici devetdesetih let in jih torej lahko označimo predvsem kot tranzicijske.

Religioznost in versko strukturo podeželskega prebivalstva Slovaške na primeru izbranih območij analizira v svojem članku František Podhorský.

V raziskavi je bila proučena religioznost podeželskega prebivalstva Slovaške, in sicer delež pripadnikov posameznih veroizpovedi. Po popisu iz leta 1991 je skupno 2,272.000 prebivalcev podeželja pripadalo eni od veroizpovedi, kar je 86 % podeželskega prebivalstva Slovaške. Za ateiste se je deklariralo 82 tisoč oziroma 3,6 % prebivalcev, 539.600 ali 10,5 % prebivalcev pa se glede tega ni opredelilo. Po istem popisu je 1,881.000 ali 22,6 % od 2,293.000 urbanih prebivalcev pripadalo eni od veroizpovedi, 433.900 ali 14,5 % je bilo ateistov, opredelilo pa se jih ni 671.000 oziroma 22,6 %. Primerjava navedenih podatkov kaže, da je religioznost na slovaškem podeželju v primerjavi s stanjem in razmerami, ki obstajajo v mestih drugačna predvsem po stopnji religioznosti. Družbeno okolje podeželskih območij, za katero so značilni bolj intenzivni človeški odnosi in stiki, vpliva na večji delež vernih.

V zvezi z religioznostjo podeželskega prebivalstva zasluži pozornost delež neopredeljenega prebivalstva in delež ateistov. Medtem ko sta delež neopredeljenega prebivalstva in delež ateistov na nivoju države 17,4 % oziroma 8 %, sta na podeželju le 10,5 % in 3,6 %.

Religioznost podeželskega prebivalstva v splošnem narašča, če gremo z zahoda proti vzhodu države, s posameznimi prekinitvami tega trenda v osrednjih in južnih delih osrednje Slovaške. Geografska razporeditev vernikov posameznih veroizpovedi na slovaškem podeželju je stabilna. Tudi porast deleža prebivalstva, ki ne pripada nobeni veroizpovedi ali se ni opredelilo, je zanemarljiv.

Predpogoji za sonaravni razvoj območja Tater (Severna Slovaška) so predmet obravnave prispevka, katerega avtorja sta **Mikuláš Huba** in **Vladimir Ira**.

Razmišljanja o sonaravnem razvoju območja Tater (območje s pomembnimi naravnimi in kulturnimi pokrajinskimi vrednotami — narodni park, biosferski rezervat) so avtorja napeljala k analizi potencialov za sonaravni razvoj na temelju subjektivnih ocen domačega prebivalstva. Kot prva metoda je bilo uporabljeno anketiranje. Vprašanja so bila osredotočena na percepcijo okoljskih problemov posamezne občine, njihovo ovrednotenje, oceno družbene infrastrukture, njene dosegljivosti in kakovosti ter na odnose med prebivalci občine. Del vprašanj je bil usmerjen v ugotavljanje pripravljenosti prebivalstva, da prispeva k sonaravnemu razvoju svoje občine. Zaključni del vprašalnika se osredotoča na ovrednotenje mnenj o programu gospodarsko, družbeno in okoljsko uravnoteženega (t.j. sonaravnega) razvoja.

Kot druga metoda so bili uporabljeni strukturirani intervjuji, sestavljeni iz 100 vprašanj. Pogovori so bili opravljeni s predstavniki regije, zlasti z župani, s predstavniki lokalne/regionalne državne uprave in z osebami, ki dobro poznajo lokalne oziroma regionalne probleme.

Cilj je bil dobiti informacije o sedanjem stanju in perspektivah razvoja v posameznih občinah ter v celotni regiji v zvezi s potencialnim udejanjanjem koncepta sonaravnega razvoja. Za namene raziskave je bila proučevana regija razdeljena na tri subregije, ki se regionalnogeografsko opazno razlikujejo.

Raziskava je potrdila, da je, v nasprotju z razvojem po drugi svetovni vojni, pomen območja velik tako z vidika naravnih kot kulturnih vrednot. Človeški viri regije (npr. vodstveni potencial, oblikovanost civilne družbe, uporaba tradicionalnih znanj, interin intraregionalno sodelovanje, ustvarjalnost itd.) so bili v zadnjih štirih desetletjih omejeni in so v veliko primerih nezadostno razviti.

Predpogoji za izboljšanje sedanje situacije in za preusmeritev regije v smeri sonaravnega razvoja so skrb za varovana območja in zgodovinske spomenike ter ohranjanje in promocija tradicij oziroma tradicionalnih znanj, kot sta domača obrt in folklor regije.

Naslednji pomemben predpogoj je zaustavitev procesa depopulacije in uvedba ukrepov, ki vodijo k izboljšanju demografske strukture podeželskih območij (zlasti v zahodnem delu) kot tudi rešitev problema romskega prebivalstva z ustvarjanjem "sonaravnih" delovnih mest (še posebej v vzhodnem delu), izboljšanje tako družbene kot tehnične infrastrukture ter izboljšanje kulturnih, socialnih in športnih možnosti. Naslednji pogoj je izboljšanje šolske infrastrukture in celotnega izobraževalnega

sistema z eventualno vpeljavo posebnega izobraževanja, ki bi se nanašalo na sonaravni regionalni razvoj.

Pomembno je tudi ohraniti (in razvijati) tradicije in duh regije ("genius loci"), ki predstavlja križišče številnih religijskih in etničnih tokov, rezultat tega pa je velika kulturna (tako duhovna kot materialna) raznolikost.

Izziv za to regijo je razvoj mejnega območja v smeri prekomejnega sodelovanja na področju ohranjanja narave in pokrajine, kulture, športa, izmenjave izkušenj, skupnih projektov in podobno.

Strateško pomembno je, da je lokalno prebivalstvo v kar največji meri vključeno v proces priprave, sprejemanja in realizacije odločitev.

Na koncu naj omenimo še to, da bi morala biti rezultat sprejemanja odločitev sinteza okoljskih, gospodarskih in družbenih dimenzij razvoja.

Raziskava je pokazala, da predstavlja optimalno alternativo sonaravni razvoj, za katerega je značilna kombinacija ohranjanja naravnih in kulturnih vrednot s podporo novim dejavnostim, ki so relevantne in sprejemljive za regijo. To naj bi vsebovalo ustvarjanje novih sonaravnih delovnih mest v zvezi s prej omenjenimi aktivnostmi in stabilizacijo podeželskega prebivalstva, ukrepe, ki vodijo k izboljšanju demografske strukture, povratek k ustreznim vrstam rabe tal in revitalizacijo naselij na celotnem območju. Da bi bili ti ukrepi fleksibilni in v skladu s potrebami skupnosti, je potrebno uporabiti presojo, ki bi vključila prevrednotenje kot tudi ukinitev neustreznih aktivnosti, ki so v nasprotju s ključno funkcijo regije — varstvom narave.

Podrobna socialna antropološka analiza predpogojev za trajnostni razvoj **"... vedno so znali potrpati na prava vrata"; kontinuiteta, modernizacija in transformacija v subatranski občini**, je delo **Juraja Podobe**, raziskovalca na Inštitutu za etnologijo Slovaške akademije znanosti v Bratislavi.

Primer občine Štrba ilustrira sposobnost podeželskega naselja, da na relativno učinkovit način izkorišča razvojne potencialne posameznih modelov modernizacije, katerim je bilo podvrženo v dvajsetem stoletju. Na podeželskih območjih je ta pojav imel deloma samo potencialni značaj. Potemtakem obravnavano območje predstavlja primer koherence občine v kombinaciji z vzpodbujanjem svojih lastnih občinskih voditeljev, pa tudi primer, kako so uporabili svoj položaj in osebne stike na ravni upravnega območja in celotne regije za razvojno strategijo občine. Članek je tudi prispevek k razumevanju problema, ki je stalno prisoten v družbeni znanosti in zgodovinskem raziskovanju: odnos med elitami oseb/skupin in kolektivom/občino v zgodovinskem razvoju. Razlike na regionalni ali lokalni ravni so posledica vrste razlogov. Sociološko in antropološko raziskovanje v dvajsetem stoletju kaže, da so ti pojavi igrali pomembno vlogo pri izkoriščanju omejenega potenciala posameznih modernizacijskih valov. Namen prispevka je predstaviti nasprotovanja med pripravljenostjo obravnavane vasi za sprejemanje pritiskov različnih modelov modernizacije in očitnim tradicionalizmom lokalne skupnosti. Hkrati je tudi primer konflikta med urbani in ruralnimi vidiki procesa modernizacije, ki ga je občina Štrba

izkoristila za svoje lastne namene. Terensko raziskovanje je pokazalo s perspektive koncepta sonaravnega razvoja zelo različne razmere v času prve faze modernizacije, povezane z izgradnjo železnice in začetki razvoja turizma v Visokih Tatrah na prelomu stoletja, v času zgodnje industrializacije tatranske regije v tridesetih in štiridesetih letih tega stoletja, v času realizacije komunističnega razvojnega modela in v času sedanje tranzicije.

Prispevek Presoja sprememb podeželske pokrajine z vidika sonaravnosti na osnovi primerjave njene strukture v dveh obdobjih — primer porečja Jablonke, ki sta ga napisala **Milan Lehotský** in **Ján Hanušin**, predstavlja spremembe v majhni podeželski regiji.

Eden temeljnih metodoloških problemov presoje sprememb z vidika sonaravnosti je identifikacija indikatorjev omenjenih sprememb, z drugimi besedami, ocena trenda indikatorjev sonaravnosti.

Na izbiri proučevanega območja je vplivalo dejstvo, da je v zadnjih petdesetih letih v njem prišlo do pomembnih sprememb v rabi tal, in da je bila na nivoju upravnih ali katastrskih enot dosegljiva tudi relativno zadostna količina informacij o obdobju pred kolonizacijo in po njej. Upoštevajoč kompleksnost sonaravnosti in vprašanje primerjave proučevanega območja v dveh časovnih obdobjih, smo pri izbiri indikatorjev uporabili dve vrsti kriterijev: rabo zemljišč, ki odraža odnos človeka do pokrajine, in družbenoekonomske strukture. Indikatorji rabe zemljišč so bili:

1. kompleksnost vzorca z vidika individualnih oblik rabe zemljišč na določenem administrativnem območju;
2. delež tako imenovanih eko-stabilizatorskih oblik rabe zemljišč (gozdovi in stalna travišča) na določenem administrativnem teritoriju.

Indikatorji družbenoekonomskih struktur so bili:

1. gostota prebivalstva na 1 ha obdelovalnega zemljišča;
2. odstotek dnevnih migrantov od ekonomsko aktivnega prebivalstva;
3. število oseb na hišo.

Presoja je temeljila na hipotezi, da bo vrednotenje določene občine z vidika sonaravnosti bolj pozitivno, če bo večja kompleksnost vzorca, večji delež eko-stabilizatorskih elementov, nižji delež dnevnih migrantov, nižja gostota prebivalcev in relativno nižje število oseb na eno hišo. Vsem indikatorjem je bila pripisana enaka teža. Za vsako katastrsko enoto je bila potem izračunana vsota pozitivnih in negativnih indikatorjev. S primerjavo obeh časovnih horizontov smo določili trend sonaravnosti na določenem administrativnem območju ali katastrski enoti.

Glede na ugotovljeni trend so najboljše razmere v občinah Krajné in Rudník, kjer so, z izjemo deleža dnevnih migrantov (tudi ta je nižji kot v drugih podeželskih območjih), vsi indikatorji pozitivni. Pozitivni trend je bil ugotovljen tudi v občinah Stará Turá, Vad'ovce in Višňove, nasprotno pa velja za občine Hrachovište, Hrašné,

Jablonka in Kostolné, kjer govorimo o negativnem sonaravnostnem trendu, kakor so ga pokazali prej omenjeni indikatorji.

Peter Spišiak, izredni profesor družbene geografije na "Univerzita Komenského" v Bratislavi, piše o revitalizaciji mikroregije v prispevku **Razvoj podeželskih območij na Slovaškem (na primeru mikroregije Podhorie)**.

Mikroregija Podhorie leži v hribovju Strážovske vrchy, v porečju zgornjega toka Bebrave. Administrativno spada v na novo oblikovano regijo Bánovce nad Bebravou, ki je del okraja Trenčín. Sestavlja jo 8 podeželskih naselij. Gibanje prebivalstva mikroregije je vredno pozornosti, saj je padlo s 4900 leta 1910 na samo 3100 leta 1994. Največji upad prebivalstva je bil zabeležen v najbolj oddaljenih naseljih: Čierna Lehota (s 530 na 197) in Trebichava (s 530 na 63). Aktualne razmere kažejo na neugodno starostno strukturo s 30 % post-produktivnega prebivalstva (Trebichava 60 %). To je glavni razlog za nazadovanje mikroregije.

Proces, usmerjen k zaustavitvi nazadovanja in k razvoju regije, mora biti skupen za vsa naselja. Osem omenjenih naselij je ustanovilo Javno združenje, ki je zbralo finančna sredstva in si prizadeva za vladno in drugo finančno podporo. Najprej je bilo treba mobilizirati notranji prebivalstveni potencial, najti notranje vire, ki so najpomembnejši dejavnik pri pospeševanju razvoja območja. V letu 1996 je bila v mikroregiji izvedena socialnogeografska raziskava, ki je predstavila glavne potenciale za usmeritev mikroregije. Na tej osnovi je bilo ugotovljenih nekaj pglavlitnih potez (statičnih ali dinamičnih) mikroregije:

- prednosti bivanja v podeželskem naselju s tihim, mirnim in čistim okoljem, brez želje po življenju v mestu (okrajnem, regionalnem centru);
- pomanjkljivosti bivanja v podeželskih naseljih — pomanjkanje delovnih mest in visoka stopnja dnevnih migracij v mest;
- močna navezanost na družino in družinsko hiš;
- zadovoljstvo z nekaterimi storitvami (trgovina, drogerija, pošta);
- nezadovoljstvo z večino storitev, predvsem tistih, ki so namenjene starejšim prebivalcem (lekarna, dom za starejše občane, gostinski obrat za starejše občane);
- družbene razmere so ustrezne samo v lastnem naselju;
- močan interes za aktivnosti v lastnem naselju;
- potreba po delovnih mestih v tradicionalnih (obrt, kmetijstvo, gozdarstvo — za starejše prebivalstvo) pa tudi novih dejavnostih (kmečki turizem, podjetništvo — za mlajše);
- ne zelo aktivna, a skoraj neproblematična mladina.

Na temelju omenjenih ugotovitev je Javno združenje mikroregije začelo uresničevati nekatere izmed projektov z relativno močno podporo lokalnega prebivalstva.

Slovaški del publikacije zaključuje prispevek **Petra Mariota**, ki analizira **tri stopnje prostorske diferenciacije glede na politično opredelitev**.

Raziskave, posvečene ovrednotenju teritorialnih vidikov rezultatov volitev v slovaški parlament, so se pojavile v slovaški geografski literaturi po letu 1990. Ugotovitve, dobljene na nivoju provinc, okrajev in občin, predstavljajo del te raziskave.

Analize, izvedene na omenjenih treh nivojih, so dale rezultate, ki kažejo na razlike v stopnji prostorske generalizacije volilnih preferenc prebivalcev Slovaške republike in potemtakem opozarjajo tudi na spremembe volilnega vedenja podeželskih območij na različnih nivojih.

Podatki za province so posplošeni do take mere, da jih je mogoče uporabiti le za identifikacijo splošnih potez regionalne strukture. Iz njih pa sploh niso razvidne razlike med obnašanjem urbanega in ruralnega prebivalstva.

Podatki za okraje razmeroma natančno odsevajo teritorialno strukturo političnih preferenc in zagotavljajo dobro podatkovno bazo za ovrednotenje volilnega ravnanja prebivalstva Slovaške republike. Vendar je tudi z njihovo pomočjo mogoče le deloma razbrati razlike med mesti in podeželskimi območji.

Analize, narejene na nivoju občin, dovoljujejo spremljanje najbolj osnovnih potez političnih preferenc na Slovaškem. Posebej primerne so za podrobno analizo motivov, ki vplivajo na razmere na nivoju okrajev. Primerne so tudi za karakterizacijo specifičnih značilnosti volilnih preferenc podeželskega prebivalstva Slovaške republike.